

УДК 001.891:631.117.4(477.53)(091)

ТАТАРЧУК
Людмила Михайлівна,
канд. іст. наук,
заступник директора з науково-
інформаційної та бібліотечної роботи
ННСГБ НААН
(м. Київ)

**ІСТОРІОГРАФІЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ ВНЕСКУ
ПОЛТАВСЬКОГО ДОСЛІДНОГО ПОЛЯ
У РОЗВИТОК АГРОНОМІЇ І ТВАРИННИЦТВА
наприкінці ХІХ – першої третини ХХ ст.**

Історія – це і віддзеркалення минулого,
і опис сучасних зацікавлень.
Вона здатна вчити подвійно: інформувати про минуле
і заохотити читача зрозуміти не лише минуле,
але й думку та світосприймання автора розповіді
Марта Богачевська-Хом'як

Проаналізовано історико-науковаччі дослідження діяльності першої в країні постійно діючої галузевої інституції – Полтавського дослідного поля (1884–1930 рр.), щодо розвитку вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи в галузі агрономії та тваринництва наприкінці ХІХ – першої третини ХХ ст.

Узагальнено результати аналізу науково-пізнавального доробку, в якому висвітлюються ті аспекти проблеми, що опосередковано пов'язані з темою та дотичних до проблем дослідження й виділено три періоди в накопиченні джерел для історіографічних узагальнень. Перший об'єднує праці, видані у дореволюційний період, наступний масив літератури формувався за радянської доби – це другий період, до третього періоду історичних досліджень віднесені праці пострадянського періоду.

Ключові слова: історія сільськогосподарської дослідної справи, дослідни, агрономія, тваринництво, розвиток, дослідження, практика, використання, сільське господарство, наука.

Проанализированы историко-научные исследования деятельности первой в стране постоянно действующей отраслевой институции – Полтавского опытного поля (1884–1930 гг.), относительно развития отечественного сельскохозяйственного опытного дела в области агрономии и животноводства конца ХІХ – первой трети ХХ века.

Обобщены результаты анализа научно – познавательных работ , в которых освещены аспекты проблемы, связанные с темой и касающиеся проблемы исследования и выделено три периода в накоплении источников для историографических обобщений. Первый объединяет труды, изданные в дореволюционный период, следующий массив литературы формировался в советское время – это второй период, к третьему периоду исторических исследований отнесены труды постсоветского периода.

Ключевые слова: *история сельскохозяйственного опытного дела, опыты, агрономия, животноводство, развитие, исследование, практика, использование, сельское хозяйство, наука.*

Historical and scientific research of the country's first permanent institution of Poltava experimental field (1884–1930) for development of national agricultural experimental business in agronomy and animal husbandry late XIX – the first third of the twentieth century have analyzed.

The results of analysis are generalized scientifically - cognitive works, in that aspects are lighted up the problems related to the theme and touching a problem researches and three periods are distinguished in the accumulation of sources for historiography generalizations. The first unites the labours published in a pre-revolution period, the next array of literature was formed in soviet time is the second period, to the third period of historical researches taken labour of post-soviet period.

Keywords: *history of agricultural research, experiments, agronomy, animal husbandry, development, research, practice, use, agriculture, science.*

В умовах підвищення суспільних запитів та інтересу українського народу до своєї історичної спадщини, увагу дослідників привертають проблеми, пов'язані з поступом вітчизняної науки. Одним із основних джерел теорії та історії є вагома спадщина минулого, ретроспективний науковий досвід та ідеї видатних учених, що знайшли відображення у значному масиві наукової літератури. Окрім того, сільське господарство України вже протягом багатьох десятиліть є об'єктом інтенсивних наукових досліджень. Нині ця провідна галузь економіки перебуває у полі зору різних науково-дослідних шкіл, центрів, інститутів. У цьому зв'язку стан наукової розробки передбачає широкий діапазон історичних досліджень, зокрема й щодо розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Україні наприкінці XIX – у першій половині XX ст., рушієм якої стала діяльність Полтавського дослідного поля – першої державної галузевої інституції.

Серед сукупності праць історичного характеру, дотичних до проблем дослідження, виділено три періоди в накопиченні джерел для історіографічних узагальнень. Перший об'єднує праці, видані у дореволюційний період, наступний масив літератури формувався за радянської доби – це другий період, до третього періоду історичних досліджень віднесені праці пострадянського простору.

За часів незалежності України докладено значних зусиль до подолання заангажованості та упередженості в оцінках низки подій та фактів.

Перша історична довідка про створення і діяльність Полтавського дослідного поля датована 1887 р. і належить секретарю Полтавського товариства сільського господарства Б.А. Тихомірову. Це видання є комплексною працею з детальним описом заснування Товариства, його статуту, мети, принципів діяльності й зокрема, аргументацією створення дослідного поля як «центру розвитку» сільськогосподарської галузі [1]. Також одне з найперших видань, що висвітлюють діяльність Полтавського товариства сільського господарства та Полтавського дослідного поля з'явилося у 1897 р. за авторством членів товариства М. Сосновського і С. Велецького. Ця історична праця пояснює чимало особливостей соціально-економічного життя в Російській імперії, які призвели до об'єднання поміщиків у товариства і регулювали їх діяльність. Один із розділів присвячено заснуванню дослідного поля й організації його роботи на початковому етапі. Автори роблять спробу, як вони зазначають: «...наметить ту связь, которая существует между жизнью нашего общества и общегосударственной, зависимость сельскохозяйственной действительности от общих условий экономической жизни России» [2, с. 11]. Йдеться про закономірності розвитку сільського господарства упродовж другої половини XIX ст. після реформи 1861 р., коли держава чітко усвідомила, що іншого напрямку не існує ніж підняти рівень продуктивності до світових стандартів через сталі фінансування й опіку над дослідницьким галузевим процесом. До такої думки уряд дійшов з огляду на успішність у першу чергу, приватної та земської ініціативи щодо становлення й розвитку

сільськогосподарської дослідної справи. Економічне життя землевласників цього періоду нерозривно пов'язувалося із загальнодержавною пореформенною політикою, відповідно якої розвивалися і встановлювалися нові основи господарської діяльності.

До першої групи історіографічних джерел належать публікації видатних учених – Б.К. Єнкена [3], В.В. Вінера [4], П.В. Будріна [5], Д.В. Федорова [6], які розкривають бачення цими знаковими постатями вітчизняної агрономії, ролі Полтавського поля в розвитку сільськогосподарських знань і поєднання їх з практичною діяльністю. Так, професор П.В. Будрін вважав, що значення правильно організованого дослідного поля було надто важливим для місцевого сільського населення. Саме з цією метою розроблено загальні наукові положення та виключення з них залежності від природно-кліматичних умов регіону. Фундатор вітчизняної сільськогосподарської справи професор В.В. Вінер писав: «... характерной особенностью современного положения русского опытного дела является почти полное отсутствие опытных учреждений по животноводству» [7, с. 17]. Отже, за Вінером виходило, що у такий спосіб бюджетні кошти на дослідницьку роботу, натомість задовольнялася отриманням наукових новин із-за кордону і з нечисленних у країні осередків дослідництва з питань тваринництва. Серед них поряд із невеликою кількістю молочних, бактеріологічних, іхтіологічних лабораторій та станцією шовківництва окремо стоїть Полтавське дослідне поле. Він відзначав, що «именно Полтавской программе суждено было сыграть наиболее важную роль в развитии русского опытного дела» [8, с. 36] й наголошував на пріоритетності Полтавського дослідного поля в усвідомленні необхідності спільної роботи мережі дослідних установ. І вже до 1910 р. в Полтавській губернії було проведено планомірну організацію дослідних установ.

Слід виділити доповіді зроблені вченими на Загальних зборах з питань сільськогосподарської дослідної справи при Головному управлінні землеустройства і землеробства, які проходили у Санкт-Петербурзі 10–17 лютого 1913 р. [9]. Зокрема В.В. Вінер у виступі «Про впорядкування

офіційної звітності сільськогосподарських досвідних установ» вносить пропозиції щодо впорядкування офіційної звітності дослідних установ, зокрема визначаються терміни звітності й підпорядкування інституцій, оприлюднення зведеного звіту, який би відображав коротку історичну довідку про стан і діяльність усіх дослідних установ за певний період тощо. Як приклад доповідач наводить зведений звіт діяльності дослідних установ Пруссії. У подальшому ці напрацювання було покладено в основу звітів Полтавського дослідного поля.

Учений-селекціонер та один із організаторів сільськогосподарської дослідної справи в Україні В.В. Таланов у своєму виступі «Наближення діяльності досвідчених установ до населення» (С.-Петербург, 12 лютого 1913 р.) зазначає, що синтез двох завдань: дослідного і популяризаторського – це запорука успіху дослідних станцій і наголошує на потребі в складі таких установ мати спеціальний персонал, який би займався тільки цією діяльністю. Автор демонструє досвід Полтавського дослідного поля, яке широко популяризує результати своєї діяльності через друковану продукцію у вигляді монографій, брошур, статей, приймає відвідувачів, чим і займається відповідний підрозділ установи.

Своєю доповіддю «Про бажаність установи постійного центрального музею у сільськогосподарській дослідній справі» В.Д. Батюшков, на тих же Загальних зборах з питань сільськогосподарської дослідної справи, привертає увагу до положень щодо потреби створення постійних відділів при дослідних установах, які б займалися відбором експонатів для виставок дослідної справи.

Доповідач М.М. Вольф, виступаючи перед аудиторією учасників Загальних зборів з питань сільськогосподарської дослідної справи (1913 р.) «Звітність досвідних установ» наголошує на необхідності оприлюднення програм і схем дослідів, методів їх постановки і спостережень, фактичних результативних матеріалів, супроводжуючи їх цифровими даними й ілюстраціями.

Всесвітньо відомий економіст О.В. Чаянов, який володів глибокими знаннями селянського господарства, правильно розумів економічну та

політичну ситуацію й постійно перебував у пошуках доступних форм і способів відродження народного господарства, у своєму виступі «Про роль сільськогосподарських дослідних станцій у вивченні природничо-історичних умов сільського господарства» зазначав, що розвиток дослідної справи потребує деталізованого і поглибленого вивчення природничо-історичних умов окремих районів, що є завданням дослідних установ.

До історіографічних джерел дореволюційного періоду належить історичний огляд Д.М. Прянишнікова «Единение опытного дела с школой». Автор праці фрагментарно розкриває основні напрями і здобутки науково-дослідної роботи установи та виокремлює внесок відомих на той час учених у вивчення питань агротехніки й удобрень польових культур, овочівництва, тваринництва тощо. Він називав Полтавське дослідне поле «наш руський Ротамстед» й відзначав, що його директор С.Ф. Третьяков вів дослідне поле «від обліку та констатації явищ до заглиблення в їхню суть, до їхньої наукової, тобто теоретичної розробки» [10, с. 23–25].

Не менш важливою слід визнати роботу Б.К. Єнкена «Полтавское опытное поле», яка характеризує стан сільськогосподарської дослідної справи на початку ХХ ст. і відзначає особливу роль Полтавського дослідного поля. Автор зазначає: «... народившееся Полтавское опытное поле было учреждено исключительно по инициативе местного сельскохозяйственного общества его силами на средства, предоставленные губернским земством, без какого-либо участия правительства. Это было первое постоянное опытное учреждение России, располагающее своим, хотя бы и скромным, бюджетом и своим персоналом. Перед ним лежали огромные трудности; предсоздать новый для России тип постоянного опытного учреждения. т. е. выработать его организационный план, программу деятельности, провести их в жизнь, установить и выработать методы работы. Полтавское опытное поле с честью справляется со всеми этими трудностями; оно проходит через Сциллу и Харибду безденежья и безразличного к себе отношения, медленно и упорно творит свою величайшую историческую культурную работу. Полтавское

опытное поле становится примером, по которому устраиваются у нас другие опытные поля, как, например Херсонское, Одесское, Донское, Донецкое, Таганрогское и другие» [11, с. 35].

Важливим у з'ясуванні особливостей створення та діяльності Полтавського дослідного поля й, зокрема, Полтавського товариства сільського господарства став аналіз наукових здобутків керманців Полтавського дослідного поля, яким належить вагомий внесок у їх розвиток – насамперед це праці С.Ф. Третьякова, В.І. Сазанова та ін. [12–15]. Автори ґрунтовно розкривають обставини організації Полтавського дослідного поля за активної участі Полтавського товариства сільського господарства і губернського земства, розроблення першої програми дослідів з допомогою відомих учених – А.Є. Зайкевича, О.О. Ізмаїльського, Д.К. Квітки, І.О. Стебута, П.А. Костичева, Д.Д. Докучаєва, О.М. Шишкіна та ін., завдання, відповідно до яких здійснювали програми дослідів упродовж усього періоду його діяльності.

У 20-х рр. ХХ ст. спроби проаналізувати розвиток сільськогосподарської дослідної справи з агрономії зробили відомі вчені-аграрії В.С. Смиренномудрінський, С.І. Данілов, С.А. Захаров [16–18]. Автори публікацій розглядають принципи організації галузевого дослідництва, сутність окремих методів досліджень в агрономії, завдання і значення дослідної справи для сільського господарства і дослідних станцій зокрема.

Більш системно і контекстово висвітлюють історію розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Україні В.В. Вінер та О.К. Філіповський (1928), Н.К. Недокучаєв [19–20]. Саме В.В. Вінеру належить одне з важливих місць у ранній радянській історіографії дослідної справи, в порівнянні методики постановки програм та результатів дослідів різних установ. Він наголошував, що Полтавське дослідне поле вперше почало дотримуватися «... принципа – типичности хозяйственных условий, т. е. применение таких приёмов, которые могли быть введены в широкую практику как частновладельческого, так и крестьянского хозяйства». Як підсумок, він стверджував: «...работы Полтавского опытного поля составили крупный шаг

вперёд по сравнению со всеми полевыми опытами, производившимися раньше... Уже в первых отчётах ... мы находим не только подробное описание всех производившихся полевых работ, но и метеорологические данные и данные по влажности почвы и фенологические наблюдения над развитием посевов (с подсчётом по отдельным фазам метеор. элементов) и наблюдение над сорняками и дикорастущими травами» [21, с. 39–40].

До 40-річного ювілею Полтавської сільськогосподарської дослідної станції, яке відзначалося 29 травня 1925 р. відповідно до внесеного директором – В. І. Сазановим 23 жовтня 1924 р. звернення з запропонованими й узгодженими організаційними питаннями в план Полтавського Губвиконкому. В результаті чого комісією, в склад якої входили представники Полтавського губернського земського управління, Полтавського Губвиконкому і було прийняте рішення щодо святкування на високому державному рівні. До цієї події було опубліковано спеціальний випуск «Праць» установи. Збірник вмістив праці вчених-аграріїв із висвітленням найважливіших результатів сільськогосподарської дослідної справи кінця XIX – початку XX ст. [22–24]. Автори відзначали виняткову роль у розвитку галузевого дослідництва Полтавського дослідного поля як першої постійно діючої установи. В окремому звіті про 40-річну діяльність, який опубліковано у «Працях» станції у 1925 р., В.І. Сазанов узагальнив найголовніші висновки щодо діяльності установи, зазначивши, що були розв'язані проблеми ранніх чистих парів; різних «відродів» зайнятих парів; оранки на зяб, просапної ниви; кормових трав, роду угноєння та його засобів тощо. Встановлені станцією заходи боротьби з посухою стали загальноновизнаними й покладені в основу цілої системи так званого сухого землеробства [25].

У 1929 р. Н.К. Недокучаєв запропонував періодизацію розвитку сільськогосподарської дослідної справи, а саме: перший період – 1800–1890 рр., другий – 1890–1900 рр., третій – 1900–1914 рр., четвертий – 1914–1917 рр. і п'ятий – 1917–1927 рр. Автор наводить її визначення: «Сельскохозяйственное опытное дело, как отрасль знания, это совокупность сведений и методов

изучения сельскохозяйственных явлений»; «сельскохозяйственное опытное дело, как организация, это – совокупность учреждений и мероприятий, имеющих конечную целью усовершенствование техники сельского хозяйства». Розглядаючи історію становлення сільськогосподарської дослідної справи, Н. К. Недокучаєв віддає належне Полтавському дослідному полю як третій успішній спробі її запровадження в країні після 1840 р., коли «... возникло ... первое русское опытное учреждение – опытное поле при высшей агрономической школе в Горках... и просуществовавшее до 1864 года». Друга спроба, на його думку, була пов'язана з українськими землями та Харківським товариством сільського господарства, «... которое по инициативе профессора А.Е. Зайкевича устроило опытные поля в шести имениях...». Він зазначає: «... неудачи первых двух попыток были учтены инициаторами и руководителя полтавского поля. Они остановились на организации и устройстве одного стационарного поля, при чем большую поддержку они встретили у местного земства, которое приняло участие в материальной стороне дела. Это последнее обстоятельство послужило наглядным примером...», тому що «Русский Ротамстед» дав відлік і новому визначенню сільськогосподарської дослідної справи «...как организации...», бо «...во многих вопросах земледелия...» його напрацювання «...легли в основу как дальнейших теоретических изысканий, так и послужили делу повышения техники нашего хозяйства» [26, с. 9, 19].

Оглядова стаття М.А. Лохіна «До 60-річчя з дня заснування Полтавської сільськогосподарської станції» є невеликим історичним екскурсом щодо становлення Полтавського поля та головних підсумків його роботи, які свідчили про актуальність і практичну цінність досягнень. Зокрема, автор зазначає, що «...у період дев'ятисотих років дослідне поле заслужено вважалося другою «Меккою» і її по праву вчені нашої країни з світовим іменем вважають радянським Ротамстедом» [27, с. 52–56].

У комплексній праці «У истоков отечественной агрономии» (1955), її автор – А.А. Вербін характеризує основні етапи розвитку агрономічних знань від давнього землеробства до провідних напрямів сільськогосподарської науки

в СРСР і стверджує, що аграрна наука сприймала усе прогресивне, що їй передувало, проте розвивалася самотнім й унікальним шляхом. Він акцентує увагу на тому, що розвиток агрономічної науки неможливий без розвитку мережі дослідних установ, при цьому важливе місце відводиться одному із «...старейших, непрерывно работающих опытных учреждений России ... Полтавскому опытному полю. Результаты работ которого легли в основу дальнейших теоретических изысканий и содействовали повышению агротехники в производственных условиях» [28, с. 100–101].

До 70-річного ювілею Полтавської сільськогосподарської дослідної станції у 1956 р. вийшов друком історичний нарис, що містив також окремі статті, в яких розглядались основні результати різних напрямів науково-дослідної роботи установи [29]. Зокрема І.І. Власюк, на той час директор Українського філіалу Інституту кормів, у статті «Исторический обзор и краткие результаты работ за 1884–1954 гг.» висвітлив зародження і розвиток дослідної справи з польового кормовиробництва у контексті всієї науково-дослідної роботи Полтавського дослідного поля, Полтавської дослідної станції та Українського філіалу Всесоюзного науково-дослідного інституту (ВНДІ) кормів ім. Вільямса. Він зазначав, що вже першою програмою дослідного поля було передбачено вивчення продуктивності багаторічних трав і підбір їх для сівозміни, а також культури кукурудзи при вирощуванні її на зерно та зелений корм. Це питання залишається актуальним і на сьогоднішній день.

Дисертаційне дослідження Н.І. Пшеничного розкриває організаційний поступ сільськогосподарської дослідної справи, в якому зазначається: «Важным историческим событием в развитии сельскохозяйственного опытного дела как в России, так и на Украине явилось открытие 25 октября 1884 года около г. Полтавы Полтавского опытного поля, получившего по справедливости название «Русского Ротамстеда» как за непрерывность своей деятельности от момента возникновения, так и до настоящего времени, также за те результаты его работы, которые во многих вопросах земледелия легли в основу как дальнейших теоретических изысканий, так и послужили делу повышения

техники и культуры нашего хозяйства». Крім того, автор наголосив, що «... Полтавское опытное поле ни в программе своей деятельности, ни в методике научных исследований не подражало деятельности опытных учреждений Западной Европы, а прокладывало свои, новые, самостоятельные пути развития отечественного опытного дела, сообразуясь с местными почвенно-климатическими и экономическими условиями» [30, с. 16].

У часи незалежності України однією з перших побачила світ монографія М.І. Гриба і В.К. Чуйко «Полтавская ордена Трудового Красного Знамени сельскохозяйственная станция им. В.И. Вавилова» (1991) [31]. На основі аналізу друкованих праць установи з 1884 по 1988 р. проаналізовано основні напрями й результати досліджень з агрономії та тваринництва з початку заснування поля і впродовж її реорганізації в контексті історії організації та наукової діяльності першої вітчизняної сільськогосподарської дослідної установи, яка стала першоосновою класичної сільськогосподарської дослідної справи або її відправною точкою на шляху до «академізації галузевої науки».

У праці за авторством В.А. Вергунова, Н.П. Коваленко, О.В. Сайка [32] розглянуто соціально-економічні умови попередніх реформ 1861 р., особливості й динаміку розвитку сільського господарства Полтавщини у пореформений період та вплив реформ 60-х рр. позаминулого століття на організацію сільськогосподарської дослідної справи та освіти.

У 2007 р. дослідники М.А. Якименко і В.М. Нагаєвич опублікували працю, в якій висвітлили результати дослідження еволюційного шляху тваринництва Полтавщини, а також розвиток основних напрямів галузі та її роль у житті українського народу. Зокрема, автори, посилаючись на маловідомі широкому загалу читачів архівні документи, доповнюють вже стверджену історію науково-організаційної інституції новими фактами й подіями. При цьому вони наголошують на важливій ролі Полтавського дослідного поля і діяльності Полтавського товариства сільського господарства, що у 1910 р. дало підстави для підвищення наукового статусу установи до рівня дослідної станції

і через рік для ініціювання створення відділу тваринництва із необхідною лабораторією [33].

Варто відзначити серійне видання «Постаті аграрної та біологічної науки Полтавщини: факти, документи, бібліографія», засноване у 2005 р. відомим дослідником історії Полтавщини, доцентом Полтавської державної аграрної академії В.М. Самородовим. Вагомими працями у серії є такі, як «Академік М.І. Вавилов і Полтавщина: факти, документи, бібліографія» [34], «В. В. Докучаєв і Полтавщина: факти, документи, бібліографія» [35]. Як стало відомо, перша презентація в сучасному розумінні цього терміна М. І. Вавилова як ученого відбулася саме на Полтавському дослідному полі, де він разом із О.Н. Соколовським проходив стажування у числі першої групи студентів Московського сільськогосподарського інституту. З 1911 р. такі практики стали традиційними для багатьох студентів вищих навчальних закладів. Перші наукові праці «Протравливание семян перед посевом», «Опрыскивание как средство борьбы с осотом», «Опыты протравливания семян, зараженных головней» М.І. Вавилов опублікував у журналі «Хуторянин» (1910 р.) [36]. Свою повагу до України та Полтавського дослідного поля М. І. Вавилов проніс через усе життя [37, с. 98].

Видання згаданих нами серій відрізняються насиченістю й різноманітням узагальненого матеріалу. На власне переконання, домінуючим аспектом звершень цих непересічних особистостей став їхній внесок у розвиток вітчизняного галузевого дослідництва. Завдячуючи академіку М.І. Вавилову, відбувся перехід науково-організаційних основ галузевого дослідництва від інституційної до академічної форми існування. Від 2004 р. ім'я видатного вченого М.І. Вавилова носить Полтавська державна сільськогосподарська дослідна станція імені М.І. Вавилова Інституту свинарства та агропромислового виробництва НААН.

Дослідження В. Писаренко «Полтавська державна аграрна академія: історичний нарис» розкриває становлення аграрної освіти на теренах Полтавщини [38].

Привертають увагу як історичне джерело напрацювання російського історика аграрної науки О.Ю. Єліної, яка однією із перших на пострадянському просторі зацікавилася розвитком сільськогосподарської дослідної справи в царській Росії. Результати її досліджень викладено у двотомному виданні, зокрема Т. 1 «От царских садов до советских полей. История сельскохозяйственных опытных учреждений XVIII – 20-е годы XX в.». Ця праця чітко визначає передумови зародження дослідництва в Росії, висвітлює еволюцію організації галузевих товариств і дослідних установ, а також виділяє Полтавське дослідне поле як першу установу, в якій почали проводити системні дослідження з науковим обґрунтуванням [39, с. 108, 114].

Варто зазначити, що до основних сучасних напрацювань, які висвітлюють організацію й роботу дослідних установ, зокрема діяльність Полтавського дослідного поля в галузі агрономії та тваринництва, належать монографічні видання члена-кореспондента НААН В.А. Вергунова «Полтавське дослідне поле: становлення і розвиток сільськогосподарської дослідної справи в Україні (до 125-річчя державного дослідництва в агрономії та тваринництві)» й «Агрономія і становлення науки про тваринництво на теренах України та Франції (друга половина XVIII – 1920 рік)», «Сільськогосподарська дослідна справа в Україні від зародження до академічного існування: організаційний аспект» [40–43], а також низка публікацій, у яких автор доводить, що «засноване 125 років тому Полтавське дослідне поле є джерелом безпрецедентного за довготривалістю й ефективністю досвіду зі створення наукової установи, зразком дослідницької та практичної діяльності, виховання славетних фахівців сільського господарства, корисного і повчального спілкування із всесвітньо відомими світилами науки. Його живодайна сила впливатиме на нові й нові покоління».

Варто згадати низку дисертаційних досліджень, присвячених означеній проблемі, що здійснювались у межах наукових тем Інституту історії аграрної науки, освіти і техніки ННСГБ НААН. Це дисертаційна робота О.В. Сайко «Сільськогосподарська дослідна справа на Полтавщині наприкінці XIX–

початку ХХ століття» (2000) [44], у якій автор здійснює спробу розглянути вплив економічної політики царського уряду на процес розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Україні та проаналізувати діяльність дослідних установ Полтавщини, зокрема, етапи формування, наукову тематику, штат працівників, джерела фінансування тощо. Автор дисертації віддає належне Полтавському дослідному полю, яке діяло на той період як сільськогосподарська дослідна станція зі статусом центральної установи мережі дослідних полів і своєю роботою довело доцільність таких організаційних утворень.

У дисертаційному дослідженні «Історичний аспект розвитку основного обробітку ґрунту на Полтавщині» (2003) [45], його автор І.О.Чекрізов стверджує, що наслідки сорокарічних досліджень з обробітку ґрунту (1924 р.) дослідного поля, а пізніше Полтавської сільськогосподарської дослідної станції, дали підстави рекомендувати виробництву основний обробіток ґрунту під озими та ярі зернові культури вести не глибше 13 см. Автор висвітлює широкомасштабне запровадження в господарствах області (70-ті–80-ті роки минулого століття) ґрунтозахисних, вологозберігаючих, ресурсощадливих способів обробітку ґрунту, мілкого і різноглибинного без обертання скиби, що базувалися на наукових розробках дослідного поля.

Зауважимо, що не залишилися поза увагою дослідників і видатні керівники Полтавського дослідного поля. Так, у 2011 р. С.К. Сушею захищено кандидатську дисертацію «Професор В.І. Сазанов (1879–1967) – учений, педагог, організатор сільськогосподарської дослідної справи з агрономії в Україні» [46]. В одному з підрозділів дисертаційного дослідження автор проаналізував Полтавський період наукової діяльності В.І. Сазанова (1920–1930 рр) як директора Полтавської сільськогосподарської дослідної станції. [47, с. 101].

У дисертаційному дослідженні «Третьяков С.Ф. (1872–1918) – вчений та організатор сільськогосподарської дослідної справи в агрономії України» (2012) [48] Н.М. Опара розкрила багатогранну спадщину видатного вченого-

аграрія, директора Полтавського дослідного поля, а згодом – станції, якому належить розробка наукової тематики досліджень установи, зокрема за його рекомендаціями основними розділами програми визначено: паровий обробіток ґрунту, обробіток ґрунту під ярі культури, удобрення ґрунту, сівозміни, методи сівби рослин, випробування і вивчення злакових, кормових культур, кукурудзи та картоплі.

Проаналізувавши основні публікації діяльності Полтавського дослідного поля кінця ХІХ – першої третині ХХ ст., зауважимо, що переважна їх більшість сповнена об'єктивних оцінок, правдивих фактів, підкріплених відповідними статистичними даними й розкривають її величезне значення та вплив на розвиток вітчизняної науки агрономії і тваринництва.

Пошук ефективних форм подальшого розвитку вітчизняного сільського господарства і особливо організації його наукового забезпечення актуалізує питання всебічного вивчення історичного досвіду попередників за різних систем влади, що існували на сучасних українських землях. Знання кращого минулого необхідне в пошуку перспектив академічної організації науки в сучасному суспільстві й особливо в умовах євроінтеграційних процесів в Україні.

Список використаної літератури

1. *Историческая* записка о деятельности Полтавского сельскохозяйственного общества с 1865 г. по 1887 г. / сост. В. А. Тихомиров. – Полтава : Типография наследн. Н. Пигуренко, 1987. – 183 с., прилож.
2. *Сосновский М.* Полтавское сельско-хозяйственное общество. 1865–1895 гг. / М. Сосновский, С. Велецкий. – Полтава: Типо–литография Л. Фришберга, Александровская ул., 1897.– 311с.
3. *Енкин Б.* Полтавское опытное поле / Б. Енкин // Южно-русская с.-х. газета. – 1909. – № 36–37. – С. 5–9.
4. *Винер В. В.* Роль Полтавского опытного поля в развитии опытного дела в России / В. В. Винер // Южно-русская с.-х. газета. – 1909. – № 36–37. – С. 9–12.
5. *Будрин П. В.* Значение Полтавского опытного поля для агрономии / П. В. Будрин // Южнорусская с.-х. газета. – 1909. – №. 36–37. – С. 12–15.
6. *Федоров Д. В.* Полтавское опытное поле и значение его для практического хозяйства / Д. В. Федоров// Южно-русская с.-х. газета. – 1909. – № 36–37. – С. 24–28.

7. *Сборник* сведений о сельскохозяйственных опытных учреждениях России : по данным анкеты 1910 года / Г.У.З. и З., Департамент земледелия. – СПб. : Типо-литограф. М. П. Флоровой, 1911. – С. 17.

8. *Винер В. В.* Сельско-хозяйственное опытное дело (краткий исторический очерк и обзор программ русских с.-х. опытных учреждений 1840–1910 гг.) : лекции, читанные на курсах по с.-х. опытному делу при Петровской с.-х. акад. / В. В. Винер. – М. : Новая деревня, 1922. – С. 36.

9. *Труды* совещания по сельскохозяйственному опытному делу, происходившего 10–17 февраля 1913 г. при Главном Управлении Землеустройства и Земледелия / ГУЗ и З, Департамент земледелия. – СПб. : Типо-литограф. М. П. Фроловой, 1914. – Вып. 1. – 282 с.

10. *Прянишников Д. Н.* Единение опытного дела с школой / Д. Н. Прянишников // Двадцатипятилетие Полтавской опытной станции (1884–1909 гг.). – Полтава, 1916. – Вып. 2 : Исторические обзоры. – С. 23–25.

11. *Енкен Б. К.* Развитие опытного дела в России и его современное положение / Б. К. Енкен // Двадцатипятилетие Полтавской опытной станции (1884–1909 гг.). – Полтава : Электр. Тип. И. Л. Фришберга, 1916. – Вып. 2 : Исторические обзоры. – С. 35.

12. *Краткий* исторический очерк Полтавского опытного поля за 25 лет. 1884–1909 / сост. С. Ф. Третьяков ; Полтавское о-во сел. хоз-ва. – Полтава, 1912. – 20 с.

13. *Краткий* исторический очерк Полтавской сельскохозяйственной опытной станции : докл. директора ст. В. И. Сазанова // 40-летний юбилей Полтавской с.-х. опытной станции (1884–1924) / Полтавская с.-х. опыт. ст. – Полтава : 1 Совтип. «Більшовик Полтавщини», 1925. – Вып. 44. – 109 с.

14. *Илличевкий О.* Полувековая деятельность Полтавского общества сельского хозяйства / О. Илличевкий // Хуторянин. – 1915. – № 42. – С. 873–875 ; № 43. – С. 896–898 ; № 44. – С. 920–921 ; № 50. – С. 1928–1030 ; № 52. – С. 1066–1068.

15. *Сборник* сведений о сельскохозяйственных опытных учреждениях России (по данным анкеты 1910 года) / Г.У.З. и З., Департамент Земледелия. – СПб., 1911. – С. 139–150.

16. *Смиренномудринский В. С.* Введение в изучение агрономии / В. С. Смиренномудринский. – Л. : Мысль, 1925. – 160 с.

17. *Данилов С. И.* Опыт – основа сельского хозяйства. Как работают сельскохозяйственные опытные станции / С. И. Данилов. – М. : Новая деревня, 1924. – 47 с.

18. *Захаров С. А.* Введение в агрономию / С. А. Захаров. – М. ; Л. : Госиздат, 1927. – 209 с.

19. *Винер В. В.* Сельско-хозяйственное опытное дело : (краткий ист. очерк и обзор программ русских с.-х. опыт. учреждений 1840–1910 гг.) : лекции, читанные на курсах по с.-х. опыт. делу при Петровской с.-х. акад. / В. В. Винер. – М. : Новая деревня, 1922. – 108 с.

20. *Філіповський О.* Сільськогосподарська дослідна справа : підруч. для вищ. шк. / О. Філіповський. – К. : Книгоспілка, 1928. – 167 с.

21. *Винер В. В.* Сельско-хозяйственное опытное дело : (краткий ист. очерк и обзор программ русских с.-х. опыт. учреждений 1840–1910 гг.): лекции, читанные на курсах по с.-х. опыт. делу при Петровской с.-х. акад. / В. В. Винер. – М.: Новая деревня, 1922. – 108 с.

22. *Якушкин И.* От проф. И. В. Якушкина (Взамен речи) [приветствие] / И. Якушкин // 40-летний юбилей Полтавской с.-х. опытной станции (1884–1924 г.) – Полтава : 1-я сов. тип. «Більшовик Полтавщини», 1925. – 109 с. – (Тр. Полтавской с.-х. опыт. ст. ; вып. 44).

23. *Овсянников Б.* От Екатеринославской опытной станции : [приветствие] / Б. Овсянников // 40-летний юбилей Полтавской с.-х. опытной станции 1884–1924 г. – Полтава : 1-я сов. тип. «Більшовик Полтавщини», 1925. – 109 с. – (Тр. Полтавской с.-х. опыт. ст. ; вып. 44).

24. *Егоров М.* От сотрудников научно-исследовательской кафедры земледелия при Харьковском с.-х. институте : [приветствие] / М. Егоров // 40-летний юбилей Полтавской с.-х. опытной станции [1884–1924 г.] – Полтава: 1-я сов. тип. «Більшовик Полтавщини», 1925. – 109 с.– (Труды Полтавской с.-х. опыт. ст.; Вып. 44).

25. *До 40-літньої роботи станції. 1884–1924. Головніші висновки з роботи Станції / склав В. Сазанів.* – Х., 1925. – 23 с. – (Пр. / Полтавська с.-г. дослід. ст. / Від. рільництва ; Вип. 40). – Окр. відб. з часопису „Земельник”, 1925, ч. 2.

26. *Недокучаев Н. К.* Опытное дело в полеводстве : теория и практика / Н. К. Недокучаев. – М. : Госиздат, 1929. – 388 с.

27. *Лохін М. А.* До 60-річчя з дня заснування Полтавської сільськогосподарської дослідної станції / М. А. Лохін // Сіл. госп-во України. – 1945. – № 12. – С. 52–56.

28. *Вербин А. А.* У истоков отечественной агрономии / А. А. Вербин. – М. : Сов. наука, 1955. – С. 100–101.

29. *Юбилейный* сборник научных трудов, посвященный 70-летию Полтавской опытной станции / под ред. М. П. Елсукова, И. И. Власюка, А. П. Мовисеянца. – К., 1959. – 171 с.

30. *Пшеничный Н. И.* Сельскохозяйственное опытное дело в России и на Украине от его зарождения до Великой Октябрьской Социалистической революции : автореф. дис. на соиск. учен. степени д-ра с.-х. наук / Н. И. Пшеничный. – К., 1964. – 69 с.

31. *Гриб Н. И.* Полтавская ордена Трудового Красного Знамени сельскохозяйственная опытная станция им. Н. И. Вавилова / Н. И. Гриб, В. К. Чуйко. – К. : Лыбидь, 1991. – 224 с.

32. *Вергунов В. А.* Розвиток сільського господарства Полтавщини в період скасування кріпосництва / В. А. Вергунов, Н. П. Коваленко, О. В. Сайко ; під ред. В. А. Вергунова. – К. : Норпрінт, 1998. – 144 с.

33. *Якименко М. А.* Історія розвитку тваринництва Полтавщини ХІХ–ХХ ст. : монографія / М. А. Якименко, В. М. Нагаєвич ; М-во аграр. політики України, Полтавська держ. аграр. акад. – Полтава : РВВ ПДАА, 2007. – 208 с.

34. *Академік М. І. Вавилов і Полтавщина : факти, документи, бібліографія / уклад. : В. М. Самородов, О. В. Халимов ; наук. ред. В. А. Вергунов. – Полтава : Верстка, 2005. – 180 с.*
35. *В. В. Докучаєв і Полтавщина : факти, документи, бібліографія / уклад. : В. М. Самородов, С. Л. Кигим; наук. ред. К. М. Ситник. – Полтава : Верстка, 2007. – 184 с.*
36. *Глазко В. И. Николай Иванович Вавилов и его время / В. И. Глазко. – К. : РА NOVA, 2005. – С. 28.*
37. *От проф. Н.И. Вавилова // 40-летний юбилей Полтавской с.-х. опытной станции (1884–1924) / Полтавская с.-х. опыт. ст. – Полтава : 1 Совтип. «Більшовик Полтавщини», 1925. – С. 98.*
38. *Писаренко В. Полтавська державна аграрна академія : іст. нарис / М-во аграр. політики України ; В. Писаренко, М. Опара, М. Якименко [та ін.]. – Полтава : РВВ Полтав. держ. аграр. акад., 2010. – 296 с., іл.*
39. *Елина О. Ю. От царських садів до радянських полів : історія с.-х. опыт. учреждений XVIII – 20-е годы XX в. : в 2 т. / О. Ю. Елина. – М., 2008. – Т. 1. – 274 с.*
40. *Вергунов В. А. Полтавське дослідне поле : становлення і розвиток с.-г. дослід. справи в Україні (до 125-річчя держ. дослідництва в агрономії та тваринництві) / В. А. Вергунов ; УААН, ДНСГБ. – К., 2009. – 220 с.*
41. *Вергунов В. А. Агрономія і становлення науки про тваринництво на теренах України та Франції (друга половина XVIII – 1920 рік) / В. А. Вергунов ; УААН, ДНСГБ. – К., 2009. – 277 с.*
42. *Вергунов В. А. Сільськогосподарська дослідна справа в Україні від зародження до академічного існування : організаційний аспект / В. А. Вергунов ; ННСГБ НААН. – К. : Аграр. наука, 2012. – 416 с.*
43. *Академізація вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи : іст.-наук. аналіз / В. А. Вергунов // Нариси з історії природознавства і техніки : зб. наук. пр. / НАН України, Центр дослідж. наук.-техн. потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва, Укр. т-во істориків науки. – К. : Фенікс, 2005. – Вип. 45. – С. 167–182.*
44. *Сайко О. В. Сільськогосподарська дослідна справа на Полтавщині наприкінці XIX – початку XX століття : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.07 «Історія науки й техніки» / О. В. Сайко ; Центр дослідж. наук.-техн. потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва НАН України. – К., 2000. – 23 с.*
45. *Чекрізов І. О. Історичний аспект розвитку основного обробітку ґрунту на Полтавщині : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. с.-г. наук : спец. 06.04.01 «Історія сільськогосподарських наук» / І. О. Чекрізов. – К., 2003. – 19 с.*
46. *Суша С. К. Професор В. І. Сазанов (1879–1967) – учений, педагог, організатор сільськогосподарської дослідної справи з агрономії в Україні : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. с.-г. наук : спец. 06.04.01 «Історія сільськогосподарських наук» / С. К. Суша. – К., 2011. – 21 с.*
47. *Українська радянська енциклопедія : в 17 т. / голов. редкол. : Бажан М. П. (голов. ред.) та ін. – Т. 9. – К., 1963. – 576 с.*

48. *Опара Н. М.* Третьяков С. Ф. (1872–1918) – вчений та організатор сільськогосподарської дослідної справи в агрономії України : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. с.-г. наук : 06.04.01 / Н. М. Опара. – К., 2012. – 22 с.